

Dariusz Król*

Nekropole z bezkomorowymi grobowcami kultury pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej w dorzeczach Wisły i Sanu. Przegląd historii i stanu badań

Necropolises with unchambered tombs of the Funnel Beaker culture in south-eastern Poland in the Vistula and the San basins. An overview of the history and the state of research

The research on cemeteries with unchambered tombs of the Funnel Beaker Culture has a long tradition in south-eastern Poland. Within the course of the twentieth century these necropolises were recorded in the areas of Sandomierz, Lublin and Western Małopolska lands. In recent years, they have also been identified in the Rzeszów Foothills. Due to field and cabinet works, carried out by various scientific centres for many years, it was possible to gather a lot of information about this phenomenon in this *Trichterbecherkomplex* zone. It relates mainly to the morphology of tombs and graves, and their spatial relationships. Relatively much is known about the age and sex structure of individuals buried there and accompanying artefacts. A novelty in recent times is a significant increase in data in terms of radiocarbon dates. They are some of the most crucial and desired sorts of information, explaining the time of functioning of such necropolises. This fact is particularly intriguing as for e.g. the attempt to determine time relations with over similar forms present in the Kuyavian-Pomeranian zone and the places of local settlement systems.

KEY WORDS: Funnel Beaker culture, unchambered tombs, graves, settlement, chronology, radiocarbon dating

Submission: 16.05.2016; acceptance: 21.10.2016

SŁOWO WSTĘPNE

Archeologiczne badania nekropoli z bezkomorowymi grobowcami kultury pucharów lejkowatych (KPL) w Polsce południowo-wschodniej – podobnie jak w przypadku terytoriów Kujaw i Pomorza (np. W. Chmielewski 1952; K. Jażdżewski 1970; D. Jankowska 1980; M.S. Midgley 1985; J. Wierzbicki 1991; 1992; 1994; S. Rzepecki 2004; 2011ab; P. Papiernik 2012) – mają długą i bogatą historię. Nie jest przesadą twierdzenie, że dotychczasowe efekty działalności różnych polskich ośrodków badawczych na tym terenie należą do kategorii bardzo perspektywicznych. Systematycznie poszerzany zasób informacji na temat południowo-wschodniopolskich tradycji funeralnych KPL pozwala coraz odważniej włączać ten obszar do

szerokich studiów nad rozprzestrzeniem, funkcjonowaniem i zanikiem idei monumentalnych form bezkomorowych rejestrowanych w IV tys. BC od terenów Półwyspu Jutlandzkiego aż po dorzecze środkowego Sanu. Intencją przedkładanego artykułu jest omówienie dotychczasowych osiągnięć na polu identyfikacji i interpretacji tego fenomenu w Polsce południowo-wschodniej. Na tym obszarze – w odróżnieniu od północno-zachodnich „światów” KPL – nie odnotowano np. rzeczywistych mogił megalitycznych, stanowiących niekiedy efekt „aktualizacji” założeń bezkomorowych (np. E. Schuldt 1972; K. Ebbesen 1985; M. S. Midgley 2008; K-G. Sjørgen 2011ab; K. Rassmann, G. Schafferer 2012)¹.

SELEKTYWNY CHARAKTER ŹRÓDEŁ

Poprzedzając prezentację historii i efektów badań nekropoli z bezkomorowymi grobowcami KPL w Polsce południowo-wschodniej, warto pochylić się na moment nad kwestią fundamentalnych determinantów zróżnicowanego tempa badań i interpretacji tego zjawiska. Jest to ważny aspekt biorąc pod

uwagę niejednorodny i skomplikowany charakter takich nekropoli w skali całego „kompleksu pucharowego”.

---

¹ W grupie północnej KPL zjawisko „aktualizacji” vel „megalizacji” odnotowano, m.in. na terenach Altmarku i Półwyspu Sze-

Jest oczywiste, że podstawowym kreatorem „stanu obecnego” była sama ludność KPL. Decydując o konkretnych modelach bezkomorowych mogił wpływała ona nieumyślnie (?) na to, w których miejscach założenia te stanowiąc będą stabilny i długotrwały komponent przestrzeni kulturowej lub jedynie jej efemeryczny element (por. M. Furholt 2012). Tam gdzie do ich konstruowania sięgano po duże bryły eratyczne, obiekty te trwale wpisywały się w taką przestrzeń (też w wymiarze interkulturowym). Co więcej, nader często zachowywały one swoje podstawowe walory morfologiczne nawet do czasów nowożytnych. Z drugiej strony, bezkomorowe grobowce budowano wykorzystując do tego celu materiał kamienny o mniejszej frakcji i/lub drewno. Struktury takie nie miały prawa przetrwać w podobnym stanie jak wielkokamiennie, zwłaszcza grobowce, których to podstawowym budulcem było łatwo podatne na biodegradację drewno (R.A. Blanchette i in. 1990; R.A. Blanchette 1995).

Na oddalenie się od stanu pierwotnego miały wpływ naturalnie czynniki antropopresyjne. Po pierwsze, można mieć tu na uwadze wykorzystanie i zmodyfikowanie pierwotnych przestrzeni mogił jeszcze przez społeczności pradziejowe – w tym nawet KPL. W wymiarze „pucharowym” takim procesem były „aktualizacje” na linii struktura bezkomorowa → megalit. Pierwotna „treść” założenia bezkomorowego ulegała wówczas znacznej metamorfozie. O ile jednak zjawiska takie nie zostały dotąd bliżej poznane na obszarach na wschód od Odry, tym bardziej w Polsce południowo-wschodniej, o tyle faktem jest, iż w bezkomorowe grobowce obecne na tym obszarze chętnie ingerowały społeczności kultury ceramiki sznurkowej (KCSz) (np. B. Bargieł, M. Florek 2006a; P. Włodarczak 2008; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012). Obrazu tego typu przeobrażeń albo nawet destrukcji, dopełnia fakt nowożytnej antropopresji (np. J. Kruk 1980), np. dewastacji ram kamiennych mogił w wyniku pozyskiwania ich do celów gospodarczych (W. Chmielewski 1952; S. Rzepecki 2004) i rzecz jasna procesu erozji agrotechnicznej (np. J. Müller 2011).

PRZEGLĄD HISTORII BADAŃ TERENOWYCH

Polska południowo-wschodnia jest regionem, w ramach którego w przeciągu ponad stu lat zidentyfikowano i zbadano 43 cmentarzyska z bezkomorowymi grobowcami KPL (tabela 1). Znane są one z obszarów Sandomierszczyzny, zachodniej Małopolski, Lubelszczyzny i, w mniejszym stopniu, Niecki Połanieckiej i Podkarpacia (np. J. Gurba 1969; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982; J. Nogaj-Chachaj 1991b; K. Tunia 2006; B. Bargieł, M. Florek 2006a; 2006b; K. Garbacz 2006; M. Florek 2008; P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; D. Król 2011; 2015; M. Przybyła, K. Tunia 2013; P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013; D. Król

---

zwik-Holsztyn. Przykładowo; mogiła w Lüdelsen 6 funkcjonowała w wersji bezkomorowej pomiędzy ok. 3838/3567 a 3629/3502 BC, po czym w jej miejscu pojawiła się megalityczna struktura korytarzowa (J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014). Podobną sekwencję zaobserwowano w Borgstedt LA 22, gdzie forma taka funkcjonowała ok. 3970–3800 BC, a następnie, ok. 3700–3650 BC, zaaplikowano w jej przestrzeń strukturę dolmenową (J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014).

Czynniki naturalne i antropopresyjne doprowadziły do tego, iż czytelna dziś dyspersja nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL w znacznym stopniu nie jest tożsama z sytuacją pierwotną; stadium *climax'u* tego fenomenu. Jest to jednakowo duży problem w przypadku terenów na wschód od Odry, w tym rozpatrywanych obszarów Polski południowo-wschodniej, jak również północnych Niemiec, Półwyspu Jutlandzkiego, Fionii i Zelandii (N. H. Andersen 1997; K. Rasmann, G. Schafferer 2012; 2014).

Uwzględniając powyższe czynniki nietrudno pojąć, że główny impet zainteresowań omawianymi cmentarzyskami skierowany został na tereny, gdzie przetrwały one w najmniej zdeformowanej postaci. W środowisku KPL na wschód od Odry terenami takimi są Kujawy i Pomorze. Wszędzie tam jeszcze do początku XX w. licznie występowały bardzo dobrze czytelne w przestrzeni formy zbudowane z brył polodowcowych (np. W. Chmielewski 1952; A. Weber 1983; J. Wierzbicki 1992; S. Rzepecki 2004). Dla odmiany, w Polsce południowo-wschodniej, gdzie trudno jest o takiej jakości surowiec budowlany, słabiej zachowane bezkomorowe mogiły często odkrywano niejako przypadkowo podczas różnorodnych badań (np. K. Tunia 2006; P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; T.J. Chmielewski 2015)². Dużą wartością nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL w tej części „kompleksu pucharowego” jest fakt, iż na stanowiskach takich, w przeciwieństwie do kujawskich i pomorskich, rozpoznano wiele mogił z przylegającymi do nich grobami płaskimi (np. B. Bargieł, M. Florek 2006a; 2006b; M. Przybyła, K. Tunia 2013; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; D. Król i in. 2014). Ich absencją w strefie kujawsko-pomorskiej słusznie chyba można tłumaczyć tym, że występujące tam formy wielkokamiennie same w sobie były dla badających ich archeologów na tyle absorbujące, że nie zwracano uwagi na strefy poza ich bezpośrednią przestrzenią (np. S. Rzepecki 2004; M. Rybicka 2006; por. M. Nowak 2009).

i in. 2014; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; T.J. Chmielewski 2015). Postęp badań na takich stanowiskach był (i jest) tam właściwie współczesny z postępem studiów nad miejscowym środkowym neolitem (np. J. Kruk 1980; M. Rybicka 1985; B. Burchard, S. Jastrzębski, J. Kruk 1991; J. Kruk, S. Milisauskas 1999; M. Nowak 1993; 2009; P. Włodarczak 2006; S. Kadrow 2009; M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014; J. Rogoziński 2014; T.J. Chmielewski, E. Mitrus 2015).

SANDOMIERSZCZYŻNA

Jedną z najstarszych informacji na temat bezkomorowych mogił KPL na tym obszarze pochodzi z końca XIX w. Doty-

---

² Taka sama sytuacja ma miejsce w ostatnich latach także na Kujawach i Pomorzu. Odkrywane są tam założenia daleko odbiegające od mogił zbudowanych z głazów polodowcowych (np. L. Czerniak, A. Koško 1993; S. Rzepecki 2011; P. Papiernik 2012).

czy ona nasypu ziemnego z Kunowa, stan. 1, pow. Ostrowiec Świętokrzyski (M. Florek 1994; 2008). Z bardzo podobnego okresu znane są wzmianki o mogiłach w Malicach Kościelnych, stan. 1 i Stodołach-Kolonii, stan. 35, pow. Opatów (B. Bargieł, M. Florek 2006a; M. Florek 2011). Nasyp w Malicach Kościelnych, stan. 1 został spenetrowany jeszcze w 1914 r. (M. Florek 2011), natomiast po II wojnie światowej zniszczono najprawdopodobniej mogiły na stan. 1 w Świrnej, pow. Ostrowiec Świętokrzyski oraz wspomnianą strukturę z Kunowa, stan. 1. Z tą ostatnią wiąże się informacja na temat kamiennych obstaw, co może stanowić wskazówkę do ostrożnego łączenia tej konstrukcji z KPL (M. Florek 2011). Ponadto, wewnątrz tego obiektu natrafiono na kamienną formę grobu, w której to znajdowały się szczątki osoby dorosłej i dziecka (Z. Krzak 1961; J. Gąssowski 1969; M. Florek 2008; 2011).

Wspominane lata pięćdziesiąte XX w. były czasem wyraźnego wzrostu działalności naukowej prowadzonej przez dwie jednostki: Instytut Historii i Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (IHKM PAN) i Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie (PMA). Podczas tej dekady rozpoznano powierzchniowo, m.in. nasyp ziemny w Gorzyczanach, stan. 4, pow. Sandomierz, pierwotnie łączony z kulturą mierzanowicką (Z. Podkowińska 1959; Z. Krzak 1961; por. M. Florek 2008; 2011), cmentarzysko w Wojciechowicach, stan. 1, pow. Opatów (Z. Krzak 1962; por. J. T. Bąbel 2000; M. Florek 2008) i nieokreślony wówczas pod kątem afiliacji kulturowej nasyp w Święcicy, stan. 1, pow. Sandomierz (J. Gąssowski 1969; por. M. Szeliga, M. Florek 2007). W latach sześćdziesiątych, dzięki wykorzystaniu metody zdjęć lotniczych, rozpoznano ponadto trapezoidalną strukturę w miejscowości Złota, pow. Sandomierz (J. Gąssowski 1969). Nie podjęto jednak wówczas prób jej weryfikacji (M. Florek 2008).

Na terenie Sandomierszczyzny badania powierzchniowe kontynuowano wielokrotnie w latach późniejszych. Do szczególnie ważnej należy bez wątpienia działalność J. T. Bąbla z ówczesnej Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1 września do 15 października 1970 r. prowadził on badania terenowe w rejonie dorzecza Kamionki, w efekcie których natrafiono na pozostałości cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami w Stryczowicach, stan. 7, Świrnej, stan. 1, Broniszowicach, stan. 5 i Garbaczu-Skale, pow. Ostrowiec Świętokrzyski (J. T. Bąbel 1975). Rozpoznane wtedy relikty cmentarzyska KPL zostały w latach późniejszych zweryfikowane (J. T. Bąbel 1998).

Następny przyrost informacji o omawianych nekropolach na lessach sandomierskich powiązany był z rozwojem ogólnokrajowego programu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Oprócz masowej weryfikacji wcześniej znanych stanowisk natrafiano również na kolejne. Podczas badań prowadzonych w latach 1982–1984 przez M. Floraka, J. Liberę, A. Zakościelną i J. Ścibiora odkryto, m.in. cmentarzyska w Kicharach Nowych, stan. 2 i Prusach, stan. 36 i 44, pow. Sandomierz. Poddano wtedy też ponownej ocenie znane od dawna nasypy w Malicach Kościelnych, stan. 1 i Stodołach-Kolonii, stan. 35 (M. Florek 2008).

Obiecujące wyniki powierzchniowych ekspedycji terenowych stały się impulsem do rozpoczęcia szeregu badań wykopaliskowych. Prace te pokazały znaczny potencjał lessowych terenów Sandomierszczyzny dla studiów nad obrządkiem po-

grzebowym społeczności KPL. W 1987 r. rozpoczęto badania na stan. 2 w Kicharach Nowych, którymi od początku kierowała H. Kowalewska-Marszałek, najpierw z ramienia IHKM PAN w Warszawie, a następnie od 1992 r. powstałej w jej miejsce jednostki Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (IAiE PAN). W ich wyniku odsłonięto kilka obiektów grobowych KPL skoncentrowanych wewnątrz charakterystycznego nieckowatego zagłębienia – prawdopodobnego reliktu bezkomorowej struktury (H. Duday, H. Kowalewska-Marszałek 2003; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, D. Cyngot 2006). Kilka lat od rozpoczęcia działań badawczych w Kicharach Nowych, stan. 2 nastąpiła intensyfikacja prac wykopaliskowych na kolejnych znanych stanowiskach. W latach 1992 i 1995 rozkopano jedną z mogił w Broniszowicach, stan. 5 (J. T. Bąbel 1998), natomiast od 1996 r. zaczęto badać nekropolę w Malicach Kościelnych, stan. 1 (M. Florek, J. Libera 1996; 1997). Szczególną wartość naukową przedstawiały rezultaty otrzymane w wyniku prac na drugim z podanych stanowisk. Odsłonięto tam nie tylko relikty trapezoidalnych mogił z obstawami kamiennymi, wewnątrz których odnotowano kilka zróżnicowanych konstrukcyjnie grobów pierwotnych, ale również wiele obiektów wtórnych i skupisko grobów płaskich poza ich przestrzenią (B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 1998; 1999). Prace te trwały w sumie trzy lata i najprawdopodobniej objęły swym zasięgiem całą przestrzeń nekropoli (np. B. Bargieł, M. Florek 2006a; M. Florek 2008). Podobną sytuację, jak w Malicach Kościelnych, stan. 1, zastano na zarejestrowanych w czasie badań powierzchniowych J. T. Bąbla stanowiskach w Stryczowicach, stan. 7 oraz Pawłowie, stan. 3. Na pierwszym z nich eksploracją obiektów funeralnych kierowała od początku B. Matraszek z PMA (B. Matraszek 2001). Od 1997 do 2004 r. (z przerwami) badano tam nie tylko trapezoidalne mogiły z kamiennymi obstawami, ale i przylegające do nich sześć grobów płaskich (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006). Zbliżoną, ale posiadającą wiele oryginalnych elementów nekropolę przebadano także w Pawłowie, stan. 3. Od 1999 do 2003 r. zidentyfikowano tam trzy zróżnicowane pod względem morfologii grobowce (formę kamienno-drewnianą i założenia czysto drewniane) oraz dwa towarzyszące im skupiska grobów płaskich (B. Bargieł, M. Florek 2005; 2006b).

Etap badań wykopaliskowych na nekropolach z bezkomorowymi założeniami KPL na terenie Sandomierszczyzny zamykają przedsięwzięcia w Złotej, stan. 6, Pawłowie, stan. 10 i Czyżowie Szlacheckim, stan. 13 oraz Święcicy, stan. 1. Pierwsze z podanych stanowisk rozkopano w latach 2002–2004. Odsłonięto wówczas grób znajdujący się najprawdopodobniej w obrębie bardziej rozbudowanego założenia kamiennego (M. Florek, A. Zakościelna 2006). W opinii M. Floraka (2008) była to konstrukcja rozpoznana niemal pół wieku wcześniej przez J. Gąssowskiego podczas wykonywania zdjęć lotniczych. Podobną strukturę (groby i kamienne elementy mogił) badano w 2005 r. także w Pawłowie, stan. 10 i Czyżowie Szlacheckim (M. Florek 2008). W Święcicy, stan. 1 zetknięto się natomiast z dość interesującą i niejednoznaczną sytuacją. Obecne tam struktury przebadano jedynie fragmentarycznie natrafiając na kilka rzędów kamiennych obstaw w kontekście których wystąpiły łącznie cztery pochówki (M. Szeliga, M. Florek 2007).

Nieco uboższe dane w stosunku do Sandomierszczyzny odnoszą się do lessów zachodniej Małopolski. Z terenu tego brak jest wcześniej datowanych, przedwojennych wzmianek na temat mogił KPL. Jedne z najstarszych informacji na temat bezkomorowych obiektów mogących być teoretycznie łączonymi z tą kulturą dotyczą form zarejestrowanych na gruntach miejscowości Koźmice Wielkie na Pogórzu Wielickim. Natrafiono tam na kilka wydłużonych nasypów ziemnych (H. Zollówna 1959), których to cechy morfologiczne i metryczne mogły zdaniem P. Valde-Nowaka (2005) wskazywać na ich relacje z KPL. Niestety, struktury te nie zostały nigdy zweryfikowane wykopaliskowo. Próbę bliższej oceny chronologiczno-kulturowej podjęto natomiast w przypadku nasypu w Zagajach Stradowskich, stan. 1, pow. Kazimierza Wielka, tzw. „Mogiły Stradowskiej” położonej w obrębie charakterystycznej formy geomorfologicznej Garbu Wodzisławskiego. W konsekwencji przeprowadzonych tam na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych przez IHKM PAN w Krakowie wykopalisk okazało się, iż w miejscu tym znajdowała się co najmniej jedna bezkomorowa struktura zbudowana z zastosowaniem materiałów drewnianych. Pozostałość jej stanowiły rowy fundamentowe i dołki po słupach (J. Gromnicki 1961; por. B. Burchard 1998; 2006). Badania te jednoznacznie potwierdziły obecność na lessach zachodniomałopolskich trapezoidalnych mogił KPL.

Nekropola w Zagajach Stradowskich, stan. 1 przez wiele lat uznawana była jednak za jedyną tego typu w tej części południowo-wschodniej Polski. Co prawda w międzyczasie badano też kilka podobnych obiektów, lecz tak naprawdę nie zdawano sobie wówczas sprawy z rzeczywistej afiliacji kulturowej eksplorowanych struktur (por. K. Tunia 2006). Dobrze ilustrują to przykłady z Kolosów, pow. Kazimierza Wielka, Niedźwiedzia, stan. 1, pow. Kraków i nieco późniejszych Słonowic, stan. 5. Na pierwszym z wymienionych stanowisk rozkopano w 1964 r. nasyp ziemny i kilka pochówków, które to w opinii A. Kempistego (1970; 1978) miały bezpośredni związek z KCSz. Po 40 latach odmienną opinię na temat ich przynależności kulturowej wyraził jednak P. Włodarczak (2008), wskazując na możliwość łączenia części obiektów z KPL. Interesujące są też dwa kolejne stanowiska. W Niedźwiedziu, stan. 1, eksplorowano w latach 1965 i 1967 (sondażowo) oraz 1968 i 1971 r. (wielkopowierzchniowo) kilkudziesięciometrowe założenie mające w rzucie poziomym zarys prostokątnego trapezu (B. Burchard 1968; 1969; 1973). Badająca tę strukturę B. Burchard (1973) sądziła pierwotnie, iż jest to relikwient monumentalnego domostwa kultury malickiej (por. T. Wiślański 1979). W zupełnie innym tonie na jej temat wypowiedziała się jednak kilkanaście lat później M. S. Midgley (1985) klasyfikując tę konstrukcję jako jeden z wariantów bezkomorowych grobowców KPL. Pomimo, że w jej obrębie nie natrafiono na jakikolwiek pochówek, który mógłby stanowić mocny dowód na poprawność takiej oceny, koncepcja sformułowana przez M. S. Midgley została w ostateczności zaaprobowana przez B. Burchard (2006).

Bardzo pouczający jest przypadek nekropoli w Słonowicach, stan. 5 (tzw. stan. „G”), traktowanej obecnie jako jednej z flagowych nie tylko w Polsce południowo-wschodniej, ale i w Europie Środkowo-wschodniej. Podczas pierwszych lat badań stanowiła duże wyzwanie interpretacyjne. Stanowi-

sko to odkryte zostało w latach 70. podczas inspekcji terenowej prowadzonej przez IHKM PAN w Krakowie (J. Rydzewski 1973), w której brały udział, m.in. U. Maj i M. Perzyńska. Początkowo sądzono, iż jest ono pozostałością osady kultury trzcinieckiej (K. Tunia 2006). Realizowane od końca lat 70. badania wykopaliskowe pod kierunkiem K. Tunia nie dostarczyły od razu bezpośrednich dowodów na istnienie w tym miejscu cmentarzyska KPL. W opinii K. Tunia (1985; 1990), odsłonięte na niewielką wówczas skalę obiekty miały cechy pozostałości fortyfikacji obronnych KPL. Dopiero wykonana w 1995 r. prospekcja geofizyczna rzuciła nowe światło na rzeczywistą funkcję tego miejsca. W następstwie badań wykonanych we współpracy z T. Herbichem z IHKM PAN w Warszawie i J. Fassbinderem z Urzędu Konserwatorskiego w Monachium ustalono, iż na stanowisku tym znajdowała się nekropola składająca się z szeregu bezkomorowych grobowców (K. Tunia 1996; 2006; T. Herbich, K. Tunia 2009).

W latach 90. powrócono jeszcze do badań „Mogiły Stradowskiej”. Dostarczyły one nowych danych do studiów nad obrządkiem pogrzebowym na lessach zachodniomałopolskich. Obok znanej z wcześniejszych prac wykopaliskowych bezkomorowej struktury, odsłonięto jeszcze jedną, także cechującą się obecnością rowów fundamentowych i dołków po słupach (B. Burchard 1998; 2006). Próbowano również pozyskać informacje na temat otoczenia tych konstrukcji jednak w toku prowadzonych poza przestrzenią wykopalisk nie natrafiono na żadne obiekty w typie grobów płaskich (np. B. Burchard 2006).

Końcem XX w. i w pierwszych latach XXI stulecia prowadzono bardzo intensywne badania w Słonowicach, stan. 5. Rozkopano tam nie tylko kilka pozostałości drewnianych monumentów (wśród których najdłuższy mierzył ponad 100 m), ale i czytelne obiekty grobowe, zarówno wewnątrz bezkomorowych form, jak i poza ich przestrzenią (K. Tunia 2006). Podczas kampanii słonowickiej K. Tunia zwrócił też uwagę na inne cmentarzyska KPL w Rudnie Górnym, pow. Kraków i Karwinie, pow. Proszowice (np. A. Krzemieńska 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; 2014). Ostatnie kilkanaście lat to również czas kolejnych bardzo interesujących dokonań na płaszczyźnie identyfikacji zróżnicowanej architektury bezkomorowej KPL na lessach zachodniomałopolskich. Nieopodal „Mogiły Stradowskiej” na stan. 30, w miejscowości Małyce, pow. Kazimierza Wielka, udało się uchwycić struktury odmienne od klasycznych trapezoidalnych form wielkokamiennych czy drewnianych – obiekty o nasypach kolistych. Badano je z ramienia IAI PAN w Krakowie (P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011). Dość szybko okazało się, iż na terenie Garbu Wodzisławskiego założeń bezkomorowych było znacznie więcej. Kolejne wyróżniono na ościennym stan. 31, przy czym jego charakter nie został bliżej określony (P. Jarosz, A. Szczepanek, K. Tunia 2013). W ostatnich latach powrócono ponadto jeszcze raz do Słonowic, stan. 5. Tym razem prace wykopaliskowe miały tam charakter ratowniczy i objęły swym zasięgiem południową partię stanowiska, sięgając dna doliny rzeki Małoszówka. Odsłonięto wówczas kolejne mogiły KPL, aczkolwiek cechujące się pewną odrębnością w porównaniu do wcześniej zarejestrowanych. Oprócz nich, na badanym obszarze odkryto kolejne groby płaskie oraz zastanawiający pod względem funkcjonalnym system rowów, wśród których niektóre wydawały się stanowić granicę przestrzeni zajmowanych przez bezkomorowe konstrukcje (M. Przybyła, K. Tunia 2013).

Teren ten również charakteryzuje relatywnie duże zagęszczenie nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL. Rejestrowano je tam głównie w obrębie porożcinanego wąwozami i jarami lessowego Płaskowyzu Nałęczowskiego (np. J. Nogaj-Chachaj 2004). Jedno z najwcześniejszych i badanych wykopaliskowo cmentarzysk znajdowało się w Antopolu, pow. Puławy. W 1903 r. podczas budowy lokalnej drogi natrafiono na koncentrację brył wapiennych, które to starano się od razu wykorzystywać podczas tych robót. Sytuację zmienił fakt natrafienia na toporek kamienny, w konsekwencji czego zatrzymano budowę i podjęto decyzję o przeprowadzeniu wykopalisk (H. Wierciński 1905). Efektem tych działań była identyfikacja jednego owalnego grobowca KPL wraz z towarzyszącymi mu grobami płaskimi (H. Wierciński 1905; L. Gajewski 1952).

Znaleziska z Antopola należą do wyjątkowych z okresu sprzed II wojny światowej na terenie Lubelszczyzny. Dopiero końcem lat 40. pojawiły się kolejne informacje na temat pochówków KPL, jakkolwiek nie dotyczyły one nekropoli w obrębie których znajdować miałyby się formy bezkomorowe (S. Nosek 1947; L. Gajewski 1952). Wyraźny przyrost danych z zakresu tego fenomenu datowany jest na lata pięćdziesiąte XX w. Wtedy to na dużą skalę rozpoczęto działania terenowe z ramienia funkcjonującego wówczas Wydziału Ochrony Zabytków Archeologicznych Ministerstwa Kultury i Sztuki. Jednym z najbardziej znanych i wartościowych poznawczo stanowisk objętych programem badań wykopaliskowych była nekropola w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1, pow. Puławy, na którą natknięto się przypadkowo podczas prac geologicznych (J. Gurba 1954). Zarejestrowano tam ponad 20 grobów, wśród których zdecydowana większość posiadała elementy konstrukcji kamiennej. Kilka z nich znajdowało się poniżej dodatkowej warstwy kamieni wapiennych (J. Gurba 1954). W tym samym okresie rozkopano też cmentarzysko w Strzelcach-Kolonii, stan. 1, pow. Puławy. Po odhumusowaniu przestrzeni o powierzchni niespełna 2 arów przystąpiono do eksploracji zachowanej części mogiły wraz ze znajdującym się w jej wnętrzu grobem i pochówkami płaskimi zlokalizowanymi poza kamienną ramą tej struktury (J. Gurba 1959). Wykopaliska w Strzelcach-Kolonii, stan. 1 kontynuowano z sukcesami jeszcze w 1957 r. rejestrując następne obiekty grobowe (J. Gurba 1969). Dodatkowo, uwagę badaczy zwróciła w owym czasie kolejna nekropola w Nałęczowie-Kolonii, stan. 1, pow. Puławy. Podobnie jak w Chruszczowie-Kolonii, stan. 1, odnotowano tam obecność charakterystycznego płaszcza kamiennego, pod którym znajdowało się kilka zróżnicowanych konstrukcyjnie pochówków. Poza przestrzenią tego założenia natrafiono na kolejnych kilkanaście grobów płaskich (J. Gurba 1969). W sumie, wszystkie cytowane rezultaty przed – i powojennych inspekcji terenowych pozwoliły zwrócić uwagę na obecność na Lubelszczyźnie szczególnego rodzaju, niewielkich form małokamiennych.

W późniejszych latach okazało się jednak, iż na terenie tym występowały również założenia niemal analogicznie do dobrze już znanych z lessów zachodniomałopolskich. W latach 1960 i 1962 z polecenia Muzeum Okręgowego w Lublinie (obecnego Muzeum Lubelskiego) odsłonięto bezkomorowy grobowiec na stan. 2 w Lublinie-Sławinku, pow. Lublin. Badania na Sławinku

przewodził Z. Ślusarski (1960; 1962; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982). Nowoodkrytą mogiłę charakteryzowała obecność rowów fundamentowych, w których jednak nie natrafiono na dołki po słupach. Choć nie została ona rozkopana w całości (nie jest znany układ jej czoła i wierzchołka), to w jej wnętrzu udało się natrafić na trzy groby o konstrukcji kamiennej (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982). We wspomnianych latach sześćdziesiątych przeprowadzono jeszcze prace na nekropoli w Klementowicach, stan. 6, pow. Puławy. Kierowała nimi A. Uzarowiczowa (1968) z ramienia PMA.

Owocne w nowe wiadomości o „nałęczowskim” obrządku pogrzebowym KPL były kolejne dekady lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. W 1975 i 1978 r. aktywnością badawczą zaznaczył się na tym terenie Zakład Archeologii Uniwersytecu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie (UMCS). Szczególnie należy wspomnieć tu o działalności tej jednostki dydaktyczno-badawczej na stan. 1 w Miłocinie-Kolonii, stan. 1 (J. Gurba 1976). Stwierdzono tam obecność dwóch bezkomorowych form i kilku grobów płaskich znajdujących się poza ich przestrzenią (S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982). W 1980 r. podczas inspekcji powierzchniowej natrafiono z kolei na cmentarzysko w Wąwolnicy, stan. 7. Podjęte niezwłocznie badania wykopaliskowe na powierzchni 6,5 ara dowiodły istnienia kolejnego na Lubelszczyźnie grobowca. Strukturze tej towarzyszył jeden pochówek płaski zarejestrowany na północ od linii mogiły (B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwaraska 1982). W tym samym dziesięcioleciu uwagę zwrócono na jeszcze inne cmentarzysko, które to z perspektywy czasu można uznać za jedno z najbardziej wymownych w całej południowo-wschodniej Polsce. Podczas rekonesansu terenowego w ramach AZP prowadzonego w 1987 r. na lessach wschodniej partii Płaskowyzu Nałęczowskiego odkryto stan. 35 w Karmanicach, pow. Puławy (J. Nogaj-Chachaj 1987). Wieloletnie i systematyczne badania realizowane tam w okresie ponad 10 lat przyczyniły się do identyfikacji pięciu kamiennych mogił KPL i kilkudziesięciu obiektów grobowych obecnych poza ich ramami w różnych konfiguracjach przestrzennych (J. Nogaj-Chachaj 1988; 1989; 1990; 1991a; 1991b; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998; 1999; 2000a; 2001).

Ostatnie kilkanaście lat także można określić mianem bardzo istotnych dla prób poznania różnorodności nekropoli KPL na terenie Lubelszczyzny. W tym czasie rozkopano, m.in. silnie zniszczony grobowiec w Lesie Stockim, stan. 71, pow. Puławy (J. Nogaj-Chachaj 2000b). Powrócono również do prac na stan. 2 w Lublinie-Sławinku, owocujących identyfikacją dwóch następnych konstrukcji z rowami fundamentowymi (M. Polańska 2004). Obrazu tego dopełniają najnowsze wyniki ratowniczych przedsięwzięć wykopaliskowych poprzedzających budowę obwodnicy Lublina z miejscowości Pilszczyń, stan. 9, pow. Lublin, prowadzone przez P. Olejarczyka z ramienia Instytutu Archeologii UMCS. Na zbadanej tam nekropoli funkcjonowały pierwotnie dwa założenia bezkomorowe relatywnie bliskie pod względem morfologii obiektom ze Sławinka (T.J. Chmielewski 2015).

NIECKA POŁANIECKA

Oprócz prezentowanych wyżej obszarów, cmentarzyska z bezkomorowymi mogiłami KPL odkrywano także w innych

rejonach Polski południowo-wschodniej, w tym na terenach poza płatami lessowymi. Szablonową tego ilustracją są dwa obiekty z Grzybowa, stan. 1, pow. Staszów funkcjonujące na „paraniżowym” obszarze Niecki Połanieckiej. Odkryto je podczas badań realizowanych w II poł. lat 80. na obszarze Kopalni i Zakładów Chemicznych Siarki „Siarkopol” z polecenia Biura Badań i Dokumentacji Zabytków (K. Garbacz 2006).

PODGÓRZE RZESZOWSKIE

Najmłodszą i najkrótszą kartę historii badań nekropoli KPL w Polsce południowo-wschodniej mają obecnie obszary w dorzeczu Wisłoka i Sanu. Tereny te cechuje w ostatnich latach znaczny przyrost informacji na temat osadnictwa tej kultury, zwłaszcza w odniesieniu do płata lessów rzeszowsko-przemyskich (np. R. Zych 2004; 2008; A. Dzierżanowska i in. 2009; 2011; J. Rogoziński 2014; M. Rybicka 2014; M. Dobrzyński i in. 2014). Olbrzymią rolę w identyfikacji nowych

zjawisk kulturowych na tym terenie odegrały przede wszystkim wielkopowierzchniowe badania poprzedzające budowę autostrady A4 realizowane przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego (S. Czopek, A. Pelisiak 2006; 2011; M. Rybicka 2014). W 2010 r. zidentyfikowano i przebadano na terenie Podgórze Rzeszowskiego dwa cmentarzyska z pozostałościami bezkomorowych grobowców i grobów płaskich. W wyniku badań prowadzonych przez M. Rybicką i D. Króla w Skołoszowie, stan. 7, odsłonięto ponad 30 m długości relikty trapezoidalnej struktury drewnianej i kilkadziesiąt grobów jamowych znajdujących się po obu jej stronach w zróżnicowanych układach przestrzennych (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012; 2014; D. Król i in. 2014). Nieco słabiej zachowaną nekropole odnotowano w nieodległej Szczytnej, stan. 6. Prace terenowe prowadzone były przez M. Hozer pod opieką naukową J. Machnika. Odsłonięto wówczas dwa układy względnie równoległych rowów fundamentowych oraz szereg obiektów grobowych, które zinterpretowano w bardzo podobny sposób jak obiekty w Skołoszowie, stan. 7 (D. Król i in. 2014).

Tabela 1

Lista cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w Polsce południowo-wschodniej. BG – bezkomorowe grobowce; GP – groby pierwotne; GW – groby wtórne; GPPBG – groby poza przestrzenią bezkomorowych grobowców

Tabelle 1

Verzeichnis der Gräberfelder mit kammerlosen Gräbern der TBK in Südostpolen. BG – kammerlose Gräber; GP – Primärbestattungen; GW – Sekundärbestattungen; GPPBG – Bestattungen außerhalb der kammerlosen Gräber

Lp.	Cmentarzysko	Liczba BG	Badane BG	Numer badanego BG	GP	GW	GPPBG	Literatura
1	Antopol	1	1	I	•	-	•	H. Wierciński 1905; L. Gajewski 1949
2	Broniszowice 5	2	1	I	•	•	-	J.T. Bąbel 1975; 1998; 2006
3	Chruszczów-Kolonia 1	1	1	I	•	-	•	J. Gurba 1954; 1956
4	Czyżów-Szlachecki 13	1	1	I	•	-	-	M. Florek 2008
5	Garbacz-Skała 1	5?	1?	?	•?	-	-	J.T. Bąbel 1975; 1998; M. Florek 2008
6	Gorzyczany 4	1	-	I	•?	-	-	Z. Podkowińska 1959; M. Florek 1994; 2008
7	Grzybów 1	1	2	I	•	-	-	K. Garbacz 2003; 2006
				II	•	-	-	
8	Karmanowice 35	5	5	I	•	-	•	J. Nogaj-Chachaj 1987; 1988; 1989; 1990; 1991; 1991a; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998; 1999; 2000a; 2001
				II	•	-		
				III	•	-		
				IV	-	-		
9	Karwin 43	1?	?	?	-	-	-	K. Tunia, P. Włodarczak 2014
10	Kichary Nowe 2	1	1	I	•	-	•	H. Kowalewska-Marszałek 1988; 1992; 1994; 1997; 2000; H. Duday, H. Kowalewska-Marszałek 2003; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006
11	Klementowice 6	1	1	I	•	-	-	A. Uzarowiczowa 1965; 1968
12	Kolosy	1	1	I	•	-	-	A. Kempisty 1970; 1978; P. Jarosz, P. Włodarczak 2007; P. Włodarczak 2008

Lp.	Cmentarzysko	Liczba BG	Badane BG	Numer badanego BG	GP	GW	GPPBG	Literatura
13	Kunów 1	2	1	I	•	-	-	Z. Krzak 1961; J. Gąsowski 1969; J.T. Bąbel 1998; M. Florek 2004; 2008
14	Las Stocki 71	1	1	I	-	-	-	J. Nogaj-Chachaj 2000
15	Lublin-Sławinek 2	3	3	I	•	-	-	Z. Ślusarski 1960; 1962; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982; M. Polańska 2004
				II	•	-	-	
				III	-	-	-	
16	Malice-Kościelne 1	2	2	I	•	•	•	M. Florek, J. Libera 1996; 1997; B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 1998; 1999; 2001; B. Bargieł, M. Florek 2006a; M. Florek 2008
				II	•	•		
17	Małżyce 30	3?	2?	I	•	-	-	P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011
				II	•	-		
18	Małżyce 31	1	1	I	•			P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; P. Jarosz; A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013
19	Miłocin-Kolonia 1	2	2	I	•	-	•	J. Gurba 1976; S. Jastrzębski, M. Ślusarska 1982
				II	-	-		
20	Mydlów 58	1	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
21	Nałęczów-Kolonia 1	1	1	I	•	-	•	J. Gurba 1969
22	Nasławice 50	1	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
23	Niedźwiedz 1	1	1	I	-	-	-	B. Burchard 1968; 1969; 1973; 1998; 2006; M.S. Midgley 1985
24	Pawłów 3	3	3	I	•	•	•	B. Bargieł, M. Florek 2000; 2003; 2005; 2006b
				II	•			
				III	•	-		
25	Pawłów 10	1	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
26	Pliszczyn 9	2	2	I	•	-	•	T. J. Chmielewski 2015
				II	•	-		
27	Prusy 36	1?	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
28	Prusy 44	1?	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
29	Rudno Górne 8	3	3	?	-	-	-	A. Krzemińska 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011
30	Sandomierz 105	1?	-	-	•	-	-	A. Tabaczyński, A. Buko 1981; M. Florek 2008
31	Skołoszów 7	1	1	I	-	•	•	D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2012; 2014; D. Król i in. 2014
32	Słonowice 5	10	10	I	•	-	•	J. Rydzewski 1973; K. Tunia 1985; 1990; 2006; K. Tunia, A. Krzemińska 2003; A. Krzemińska 2009; J. Kruk 2008; T. Herbich, K. Tunia 2009; M. Przybyła, K. Tunia 2013
				II	•	-		
				III	•	-		
				IV	•	-		
				V	•	-		
				VI	•	-		
				VII	•	-		
				VIII	•	-		
				IX	-	-		
				X	-	-		

Lp.	Cmentarzysko	Liczba BG	Badane BG	Numer badanego BG	GP	GW	GPPBG	Literatura
33	Stodoły-Kolonia 35	1	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
34	Stryczowice 1A	1	1	I	-	-	-	J.T. Bąbel 1975; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Sałacińska 2013
35	Stryczowice 7	3?	3?	I	•	-	•	J.T. Bąbel 1975; B. Matraszek 2001; B. Matraszek, S. Sałaciński 2006; M. Florek 2008
				II	-	-		
				III?	-	-		
36	Studzianki 7	1?	-	-	-	-	-	M. Florek 2008
37	Szczytna 5	1	1	I	•	-	•	D. Król i in. 2014
38	Strzelce Kolonia 1	1	1	I	•	-	•	J. Gurba 1958; 1959; 1969
39	Święcica 1	2?	2?	?	-	-	-	J. Gąssowski 1969; M. Florek 2004; 2008; 2011; M. Szeliga, M. Florek 2006
40	Świrna 1	1	1	I	-	-	-	J.T. Bąbel 1998; M. Florek 2008
41	Wąwolnica 7	1	1	I	-	-	•	B. Bargieł, Z. Kapica, A. Śmieszkiewicz-Skwarska 1982
42	Zagaje Stradowskie	2	2	I	•	-	-	J. Gromnicki 1961; B. Burchard 1973; 1998; 2006
				II	-	-	-	
43	Złota 6	1?	-	-	-	-	-	M. Florek, A. Zakościelna 2006; M. Florek 2008

OCENA STANU BADAŃ

Sformułowanie generalnej oceny stanu badań cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami w Polsce południowo-wschodniej nie jest sprawą łatwą. Ogólny stopień rozpoznania i interpretacji południowopolskiego „odłamu” zjawiska dyskutowanych nekropoli należy uznać za dość nierównomierny. Nie jest to oczywiście sytuacja wyjątkowa na tle *Trichterbecherkomplex*. Taki sam problem dostrzegalny jest np. w przypadku Kujaw i stref pomorskich. Wszędzie tam znajdują się rejony z silną lub też ubogą koncentracją takich cmentarzysk (np. W. Chmielewski 1952; J. Wierzbicki 1999; S. Rzepecki 2004; 2011; D. Król 2015). Wartą podkreślenia miarą jakości badań prowadzonych w Polsce południowo-wschodniej jest fakt, iż w porównaniu do Kujaw i Pomorza (przede wszystkim Zachodniego) imponująca jest relacja cmentarzysk badanych względem nie badanych wykopaliskowo. Na omawianym terenie badano niemal 70% znanych tego rodzaju stanowisk. Co więcej, w Polsce południowo-wschodniej przebadano nieco ponad 30% „kompletnych” nekropoli (tj. takich, w obrębie których wystąpił „pakiet”: co najmniej jeden bezkomorowy grobowiec + groby płaskie), podczas gdy na Kujawach współczynnik ten wyniósł zaledwie 5%, a na Pomorzu Zachodnim jest on równy zeru (D. Król 2015).

Ważnym aspektem jest ocena jakości badań, a dalej wkładu, jaki wniosły one do problematyki pojawienia się, rozwoju, zaniku i znaczenia nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL na rozpatrywanym terytorium. Spośród 43 znanych tego typu stanowisk (tabela 1) niewiele jest takich, które zostały opraco-

wane w sposób optymalny; jest to szczególnie dostrzegalne na poziomie dostępności wskaźników chronologii radiowęglowej (zob. D. Król 2015). W przypadku Sandomierszczyzny, dostateczną ilość informacji zawierają np. prace opublikowane w tomie pt. *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych* (J. Libera, K. Tunia 2006). Dotyczą one konkretnych cmentarzysk w Broniszowicach, stan. 5 (np. J.T. Bąbel 2006), Kicharach Nowych, stan. 2 (np. H. Duday, H. Kowalewska-Marszałek 2003; H. Kowalewska-Marszałek, H. Duday, M. Pyżuk 2006), Malicach Kościelnych, stan. 1 (np. B. Bargieł, M. Florek 2006a), Pawłowie, stan. 3 (np. B. Bargieł, M. Florek 2006b) lub Stryczowicach, stan. 1A i 7 (np. B. Matraszek, S. Sałaciński 2006; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Sałacińska 2013). Odnaleźć w nich można podstawowe dane z zakresu morfologii badanych grobowców i grobów oraz materiałów zabytkowych; kontekstu ich występowania i niekiedy – w oparciu o nie – prób refleksji chronologicznych. Niewiele niestety wnoszą one do studiów nad chronologią bezwzględną zjawiska; informacje na ten temat potraktowane są lakonicznie lub nie ma ich wcale. Wyjątek stanowi seria dat ¹⁴C z Kichar Nowych, stan. 2, jakkolwiek ze względu na ich zastanawiająco późne wartości, bywają one ostatnimi czasy poddawane w wątpliwość (zob. P. Włodarczak 2013).

W przypadku Sandomierszczyzny, kilkakrotnie podejmowano próby syntetycznych ujęć problematyki nekropoli KPL. Prace pióra M. Florcka (1994; 2008; 2011) stanowią w pewnym sensie podstawowe kompendium wiedzy na temat rozprzestrze-

nionych tam założeń bezkomorowych. Brak jest w nich jednak głębszych refleksji chronologiczno-genetycznych. Rozważania tego rodzaju można poniekąd odnaleźć w innych publikacjach (np. S. Rzepecki 2011; 2013; D. Król 2011; 2015), choć w pracach tych, ze względu na szereg ograniczeń źródłowych, trudno odnaleźć wyczerpujące odpowiedzi na kilka najpilniejszych pytań; nie tylko o czynniki sprawcze formowania się tego fenomenu w relacji m.in. do strefy kujawsko-pomorskiej, ale też, np. o miejsce stref sepulkralnych w wyżynno-lessowych systemach osadniczych KPL (zob. D. Król 2015).

Podobna sytuacja cechuje studia nad zachodniomałopolską koncentracją nekropoli z bezkomorowymi mogiłami KPL, aczkolwiek w przypadku tego obszaru bez wątpienia warto podkreślić postęp w zakresie rozwoju badań nad chronologią bezwzględną (np. P. Włodarczak 2013). Na uwagę zasługuje na pewno ostatnia publikacja poświęcona kompleksowi funeralnemu w Słonowicach, stan. 5 i kilka opublikowanych w niej dat ^{14}C (M. Przybyła, K. Tunia 2013). Daty te są o tyle ważne, że wraz z określonym pakietem obserwacji stratygraficznych i morfologicznych samych mogił (K. Tunia 2006; M. Przybyła, K. Tunia 2013) mogą one sugerować, że czas funkcjonowania tej nekropoli mógł być relatywnie długi. Uczciwie trzeba przyznać, iż stanowisko to cieszy się dużą popularnością wśród badaczy i pomimo wieloletnich problemów z publikowaniem kluczowych informacji na temat jego charakterystyki chronologicznej i przestrzennej ma ono bardzo duże znaczenie naukowe. W połowie lat dziewięćdziesiątych dedykowano mu nawet specjalną konferencję (K. Tunia 1996).

Interesująco przedstawiają się także kolejne z nowszych osiągnięć badawczych w tej części Polski południowo-wschodniej. Do studiów nad dywersyfikacją i chronologią obrządku pogrzebowego KPL dużo wniosły ostatnie odkrycia; trudnych w interpretacji typologicznej struktur z terenu Garbu Wodzisławskiego, w Małżycach, stan. 30 i 31 (P. Jarosz, K. Tunia; P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; P. Jarosz, A. Szczepanek, P. Włodarczak 2013). Istotna jest też reinterpretacja kulturowa nasypu kolistego w Kolosach i niektórych powiązanych z nim grobów (P. Włodarczak 2013).

Pomimo relatywnie wielu informacji na temat morfologii i organizacji przestrzennej grobowców i grobów oraz powiązanych z nimi materiałów ruchomych, nadal wiele niejasności wiąże się z nekropolami występującymi na Lubelszczyźnie, przede wszystkim w zachodniej partii Płaskowyżu Nałęczowskiego. Wśród opracowań poszczególnych nekropoli dominują zwłaszcza komunikaty i sprawozdania. Próżno jest wśród nich szukać bardziej szczegółowych prób osadzenia miejscowego fenomenu nekropoli z bezkomorowymi mogiłami w szerszym tle chronologiczno-genetycznym. Interesujący jest przykład Karmanowic, stan. 35, nekropoli, która do dziś nie doczekała się poważnej próby syntezy. Faktem jednak jest, że rezultaty prowadzonych tam badań były przez wiele lat regularnie publikowane, choć głównie na łamach lokalnych, lubelskich wydawnictw (J. Nogaj-Chachaj 1987; 1988; 1989; 1990; 1991; 1991a; 1994; 1995; 1996; 1997; 1998; 1999; 2000a; 2001). Należy podkreślić, iż niezależnie od opracowań typowo archeologicznych, opublikowano też liczne dane odnoszące się do charakterystyki antropologicznej osób pogrzebanych na tej nekropoli (np. W. Kozak-Zychman 2006, 401–406). Niestety, sporym problemem w przypadku tego stanowiska jest brak ogólnodostępnych serii dat radiowęglowych (por. M. Nowak

2009). Jest to szczególnie odczuwalne z uwagi na fakt, że cmentarzysko to należy do jednych z najbardziej rozbudowanych i ciekawie zorganizowanych przestrzennie w całej Polsce południowo-wschodniej, i podobnie jak w przypadku Słonowic, stan. 5, wskaźniki ^{14}C mogłyby pomóc w identyfikacji jego sekwencji rozwojowych.

W przypadku terenu Lubelszczyzny, jedyne ogólnodostępne daty radiowęglowe pochodzą z niedawno opublikowanej monografii stanowiska w Pliszczynie, stan. 8. (T.J. Chmielewski, E. Mitrus 2015). Praca ta jest bez wątpienia bardzo wartościową, nie tylko dlatego, że zawiera ona kompleksową analizę cmentarzyska z dwoma bezkomorowymi mogiłami, ale także z powodu próby określenia jego relacji przestrzennochronologicznej z odkrytą na tym samym stanowisku (lecz wyraźnie oddzieloną od nekropoli) osadą KPL (T.J. Chmielewski 2015).

Interesująca jest kwestia obszarów najsłabiej dotąd poznanych. Na tle cmentarzysk z bezkomorowymi mogiłami KPL w Polsce południowo-wschodniej, dość rzetelnie prezentuje się opracowanie nekropoli z Grzybowa, stan. 1, z terenu Niecki Połanieckiej. Zaprezentowano w nim nie tylko informacje z zakresu morfologii mogił, pochówków i charakteru odnotowanych w ich kontekście artefaktów. Podjęto także próbę analizy porównawczej obecnych tam struktur względem podobnych obiektów znanych z ościennych terenów lessowych oraz Niżu. (K. Garbacz 2006). W ostatnim czasie sporo informacji zgromadzono w rezultacie badań prowadzonych na lessach podkarpackich. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu teren ten uznawano za anekumenę osadnictwa KPL (por. A. Koško 1981). Choć w późniejszych okresach poglądy takie zostały skorygowane, to nadal wypowiadano się bardzo sceptycznie na temat możliwości funkcjonowania na tym obszarze stabilnych osad KPL (np. R. Zych 2008). Dopiero rezultaty intensywnych prac terenowo-gabinetowych zapoczątkowanych w 2010 r. przez badaczy Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego dowiodły, iż terytorium to znajdowało się w IV tys. BC w orbicie podobnych procesów osadniczych jak obszary zachodniomałopolskie czy sandomierskie (np. M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014). Świadectwem tego jest obecność cmentarzysk z bezkomorowymi grobowcami KPL w miejscowościach Skołoszów, stan. 7 i Szczytna, stan. 6 (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; D. Król i in. 2014). Niestety, obie te nekropole były relatywnie słabo zachowane (zwłaszcza Szczytna, stan. 6), dlatego też zbiór odnoszących się do nich informacji nie jest w pełni satysfakcjonujący (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; D. Król i in. 2014; por. D. Król 2015). Ważną jego częścią są jednak oznaczenia ^{14}C uzyskane dla cmentarzyska w Skołoszowie, stan. 7. Pozwalają one np. na ostrożną ocenę jego funkcjonowania w relacji do lokalnej sieci osadniczej KPL (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; J. Rogoziński 2014; por. D. Król 2015).

PODSUMOWANIE

W latach 70. ubiegłego wieku Konrad Jażdżewski (1970) sformułował opinię, iż bezkomorowe konstrukcje rejestrowane w Polsce południowo-wschodniej reprezentują końcową i „zdegenerowaną” wersję idei megalitycznej. W świetle wie-

lu późniejszych ustaleń badawczych opinia ta jest dyskusyjna (por. D. Król 2015). Dotychczasowe prace wydają się wskazywać na to, iż „południowo-wschodnia” prowincja KPL mogła znajdować się w orbicie podobnych tradycji funeralnych jak pozostałe terytoria zajmowane przez tę kulturę. Obok teoretycznie diagnostycznych dla Polski południowo-wschodniej cmentarzysk z mogiłami drewnianymi, odkrywano tu również założenia wielkokamiennie, nieznacznie odbiegające morfologicznie od tzw. grobowców kujawskich (np. K. Garbacz 2006; B. Matraszek, S. Sałaciński 2006). Pokazuje to znaczną różnorodność bezkomorowych tradycji funeralnych w obrębie KPL, która była tak samo charakterystyczna dla Polski połu-

dniowo-wschodniej, jak i np. dla obszarów na zachód od Odry (np. F. Hage 2012)³.

Duże znaczenie dla studiów na temat różnorodności cmentarzysk KPL w Polsce południowo-wschodniej ma bezsprzecznie rozwój badań nad ich chronometrią absolutną. Choć zgromadzone dotąd informacje trudno uznać za odpowiednio reprezentatywną pulę danych (por. P. Włodarczak 2013), to niekiedy pozwalają one przybliżyć czas „aktywnego” wykorzystywania nekropoli, np. w odniesieniu do nieodległych osad (M. Rybicka, D. Król, J. Rogoziński 2014; J. Rogoziński 2014; D. Król 2015).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Andersen N. H.
1997 *The Sarup Enclosures, The Sarup Enclosures. The Funnel Beaker Culture of the Sarup site including two causewayed camps compared to the contemporary settlements in the area and other European enclosures*, (= Jutland Archaeological Society Publications 33/1), Århus.
- Balcer B.
2012 *Budownictwo mieszkalne i gospodarcze w neolicie ziem Polski*, Warszawa.
- Bargieł B., Florek M.
2005 Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w latach 2001–2003 na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz, „APŚ”, t. 7, s. 20–32.
2003 Drugi sezon badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Pawłowie, stan. 3, pow. Sandomierz, „APŚ”, t. 6, s. 14.
2006a Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych na stanowisku 1 w Malicach Kościelnych, pow. Opatów, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 361–384.
2006b Cmentarzysko w Pawłowie, pow. Sandomierz na tle innych podobnych stanowisk kultury pucharów lejkowatych, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 385–401.
- Bargieł B., Florek M., Libera J.
1998 Drugi sezon badań cmentarzyska neolitycznego w Malicach Kościelnych, stan. 1, woj. tarnobrzeskie, „APŚ”, t. 3, s. 44–55.
1999 Trzeci sezon badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Malicach Kościelnych, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie, „APŚ”, t. 4, s. 29–37.
- Bargieł B., Kapica Z., Śmiszkiewicz-Skwerska A.
1982 Grobowiec kultury pucharów lejkowatych w Wąwolnicy, woj. lubelskie, „WA”, t. 47/2, s. 239–244.
- Bąbel J.
1975 Badania powierzchniowe dorzecza rzeki Kamionki w pow. opatowskim, „WA”, t. 40/4, s. 531–580.
1998 Grobowce megalityczne i kurhany w dorzeczu Kamiennego w województwach kieleckim i tarnobrzeskim – zarys problematyki, „Rocznik Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim”, t. 1, s. 9–30.
2000 Groby neolityczne ze stanowiska I w Wojciechowicach, woj. świętokrzyskie, „Rocznik Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim”, t. 3, s. 11–36.
- 2006 Próba rekonstrukcji grobowca megalitycznego ze stanowiska V w Broniszowicach, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 271–288.
- Blanchette R. A.
1995 Biodeterioration of archaeological wood, “CAB Biodeterioration Abstracts”, 9, s. 113–127.
- Blanchette R. A., Nilsson T., Daniel G., Abad A.
1990 Biological degradation of wood, [w:] Rowell R. M., Barbour R. J. (red.), *Archaeological Wood: Properties, Chemistry and Preservation*, “Advances in Chemistry”, Series 225, American Chemical Society, Washington, DC, s. 141–174.
- Burchard B.
1968 Sprawozdanie z wstępnych badań archeologicznych osady kultury czasz lejkowatych w Niedźwiedziu, pow. Miechów, w 1956 roku, „Spr. Arch.”, t. 19, s. 37–40.
1969 Neolityczna budowla trapezowata z Niedźwiedzia, pow. Miechów, „Sprawozdania z posiedzeń PAN”, lipiec–grudzień 1968, s. 423–426.
1973 Z badań neolitycznej budowli trapezowatej w Niedźwiedziu, pow. Miechów (stan. 1), „Spr. Arch.”, t. 25, s. 39–48.
1998 Badania grobowców typu megalitycznego w Zagaju Stradowskim w południowej Polsce, „Spr. Arch.”, t. 50, s. 149–156.
2006 Grobowce typu megalitycznego w Zagaju Stradowskim, pow. Kazimierza Wielka, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 301–305.
- Burchard B., Jastrzębski S., Kruk J.
1991 Some Questions at Funnel Beaker Culture South-Eastern Group, [w:] Jankowska D. (red.), *Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen*, Material des International Symposium 2, Dymaczewo, 20–24 September 1988, Poznań, s. 95–101.
- Chmielewski W.
1952 *Zagadnienie grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź.

³ Interesujący jest m.in. przykład bezkomorowej mogiły w Borgstedt, stan. LA 22 z terenu północnych Niemiec (F. Hage 2012). Przypomina ona poniekąd słupową konstrukcję z Pawłowa, stan. 3, przy czym: a) zbudowano ją na planie prostokąta, b) cechowała się ona większym zagęszczeniem dołków postłupowych, występujących w dwóch rzędach i c) w późniejszym stadium w jej wnętrzu zaaplikowano strukturę megalityczną – *Grossdolmen* (por. J. Müller, H. Dibbern, F. Hage 2014).

- Chmielewski T.J.
2015 Cmentarzysko. Aranżacja przestrzeni grzebalnej i obrządek pogrzebowy, [w:] Chmielewski T.J., Mitrus E. (red.), *Pliszczyn. Eolityczny kompleks osadniczy na Lubelszczyźnie*, „Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne”, t. 5, Pękowice–Wrocław, s. 135–163.
- Chmielewski T.J., Mitrus E.
2015 (red.), *Pliszczyn. Eolityczny kompleks osadniczy na Lubelszczyźnie*, (= Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne, t. 5), Pękowice–Wrocław.
- Czerniak L., Koško A.
1993 *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.
- Cofta-Broniewska A.
1989 (red.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej*, Bydgoszcz–Poznań.
- Czopek S., Pelisiak A.
2006 Pierwsze szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe na odcinku autostrady A4 w obrębie województwa podkarpackiego, „MSROA”, t. 25, s. 259–269.
- 2011 Archeologia i autostrada. Badania Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego w latach 2005–2011, [w:] Czopek S. (red.), *Autostradą w przeszłość*. Katalog wystawy, Rzeszów, s. 5–23.
- Duday H., Kowalewska-Marszałek H.
2003 Trumny drewniane w „megalitycznych” komorach grobowych kultury pucharów lejkowatych? Zintegrowane badania antropologiczno-archeologiczne cmentarzyska w Kicharach Nowych (Małopolska), „APolski”, t. 48, s. 77–108.
- Dobrzyński M., Parczewski M., Piątkowska K., Rybicka M.
2014 Zabytki kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Jasienica Sufczyńska, stan. 5 na Pogórzu Przemyskim, „MSROA”, t. 35, Rzeszów, s. 249–258.
- Dzierżanowska A., Król D., Rogoziński J., Rybicka M.
2011 The jug adorned with a ram's head on the handle found in the pit number 109 at the site 52 in Pawłosiów, district Jarosław, Podkarpackie Voivodeship, „Spr. Arch.”, t. 63, s. 221–240.
- Dzierżanowska A., Król D., Rząsa P., Rybicka M.
2009 Kilka uwag na temat wyników badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2009 roku w Białobrzegach, stan. 5, woj. Podkarpackie, „RPrzemyski”, t. 46/2, s. 31–37.
- Ebbesen K.
1985 *Fortidsminderegistering i Danmark*, Copenhagen.
- Florek M.
1994 Cmentarzyska kurhanowe i kopce na lessach sandomiersko-opatowskich. Stan badań. Charakterystyka. Próba określenia funkcji i chronologii, „MSROA za rok 1993”, s. 251–280.
- 2008 Cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na Wyżynie Sandomierskiej. Historia i stan badań, „WA”, t. 60, s. 97–123.
- 2011 Kopce i cmentarzyska kurhanowe na Wyżynie Sandomierskiej, [w:] Kowalewska-Marszałek H., (red.), *Kopce i cmentarzyska kurhanowe na Wyżynie Sandomierskiej*, Kraków, s. 235–254.
- Florek M., Libera J.
1996 Pierwszy sezon badań na cmentarzysku neolitycznym kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych, woj. tarnobrzeskie, „APŚ”, t. 2, s. 24–30.
- 1997 Sprawozdanie z pierwszego sezonu badań na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Malicach Kościelnych, woj. tarnobrzeskie, „APŚ”, t. 3, s. 24–30.
- Florek M., Zakościelna A.
2006 Wyniki badań ratowniczych na stanowisku 6 w Złotej, pow. sandomierski, w latach 2002–2004, „APŚ”, t. 8, s. 41–56.
- Furholt M.
2012 Monuments and Durable Landscapes in the Neolithic of Southern Scandinavia and Northern Central Europe, [w:] Furholt M., Mischka D., Hinz M. (red.), „As time goes by?”. *Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective*, „Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie”, Band 206, Bonn, s. 115–132.
- Gajewski L.
1952 Kultura czas lejkowatych między Wisłą a Bugiem, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, Sectio F4, s. 1–194.
- Garbacz K.
2006 Dwa grobowce z Grzybowa, pow. Staszów na tle zjawiska rozpowszechnienia się idei megalitycznej w grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 307–333.
- Gąssowski J.
1969 Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznej Sandomierszczyzny, „Mat. Wcz.”, t. 6, s. 303–473.
- Gurba J.
1954 Materiały do badań nad neolitem Małopolski, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, Sectio F 9/3, s. 129–178.
- 1956 Stanowisko kultury czas lejkowatych w miejscowości Chruszczów-Kolonia powiat puławski, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, Sectio F 11/2, s. 33–42.
- 1959 Cmentarzysko kultury czas lejkowatych w miejscowości Kolonia-Strzelce, pow. Puławy, „Spr. Arch.”, t. 5, s. 259–267.
- 1969 Materiały kultury czas (pucharów) lejkowatych z okolic Nałęczowa w pow. puławskim, „Studia i Materiały Lubelskie”, t. 4, s. 67–99.
- 1976 Miłocin-Kolonia, gm. Sandurki, woj. lubelskie, „IA”. Badania rok 1975, Warszawa, s. 39.
- Gromnicki J.
1961 Grób kultury czas lejkowatych w Stradowie, pow. Kazimierza Wielka, „Spr. Arch.”, t. 12, s. 11–16.
- Herbich T., Tunia K.
2009 Geofizyczne badania dużych konstrukcji neolitycznych na terenach lessowych. Casus Słonowice, „APolski”, t. 54/1, s. 13–35.
- Jankowska D.
1980 *Kultura pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym. Grupa Łupawska*, Poznań.
- Jarosz P., Szczepanek A., Włodarczak P.
2013 Tomb no. 1 at Malżyce, site 31 (distr. Kazimierza Wielka) and the megalithic Funnel Beaker cemeteries in the loess region of western Małopolska / Grobowiec nr 1 na stanowisku 31 w Malżycach, pow. kazimierski i cmentarzyska megalityczne kultury pucharów lejkowatych na obszarach lessowych zachodniej Małopolski, „Spr. Arch.”, t. 65, s. 293–309.
- Jarosz P., Tunia K., Włodarczak P.
2009 Burial mound No. 2 in Malżyce, the district of Kazimierza Wielka, „Spr. Arch.”, t. 61, s. 175–231.
- Jażdżewski S., Ślusarska M.
1982 Grobowce kultury pucharów lejkowatych z Lublina-Sławinka i Miłocina-Kolonii, woj. lubelskie, „WA”, t. 47/2, s. 191–229.
- Jażdżewski K.
1970 Związki grobowców kujawskich w Polsce z grobami megalitycznymi w Niemczech północnych, w Danii i w krajach zachodnioeuropejskich, „PMMAiE”, t. 17, s. 15–48.
- Kadrow S.
2009 Uwagi o grupie południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych, [w:] Taras H., Zakościelna A. (red.), *Hereditas*

- Praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Joanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, Lublin, s. 137–144.
- 2010 Antropopresja, neodarwinizm, globalne zmiany klimatyczne i teoria ewolucji społecznej Habermasa, [w:] Czopek S. (red.), *Mente et rutro. Studia archeologica Johanni Machnik viro doctissimo octogesimum vitae annum ab amicis, collegis et discipulis oblate*, Rzeszów, s. 61–90.
- Kowalewska-Marszałek H., Duday H., Pyżuk M.
- 2006 „Megalityczne” konstrukcje grobowe w świetle badań archeologicznych i antropologicznych, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 341–360.
- Kozak-Zychman W.
- 2006 Ludność kultury pucharów lejkowatych pochowana na cmentarzyskach w Karmanowicach, pow. Puławy, stanowisko 35 i w Pawłowie, pow. Sandomierz, stanowisko 3, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 401–406.
- Kruk J.
- 1980 *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V–III tysiącleciu p.n.e.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- 2006 Megalithy w neolicie europejskim (krótki przegląd zagadnień), [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 9–18.
- Kruk J., Milisauskas S.
- 1999 *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków.
- Król D.
- 2011 *Chamberless Tombs in Southeastern Group of Funnel Beaker Culture*, (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 17), Rzeszów.
- 2015 *Cmentarzyska z grobowcami bezkomorowymi: grupa wschodnia i południowo-wschodnia kultury pucharów lejkowatych. Zróżnicowanie, datowanie i geneza*, mps pracy doktorskiej, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Król D., Rogoziński J., Rybicka M.
- 2012 Tomb of the Funnel Beaker Culture on Site 7 in Skołoszów, Radymno Commune, Podkarpackie Voivodship, [w:] Furchholt M., Mischka D., Hinz M. (red.), “As time goes by?”. *Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective*, “Universität Forschungen zur prähistorischen Archäologie”, Band 206, Bonn, s. 205–214.
- 2014 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Skołoszowie, stan. 7, woj. podkarpackie, [w:] Rybicka M. (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, „Collectio Archaeologica Ressoiviensis”, t. 28, Rzeszów, s. 13–37.
- Król D., Rogoziński J., Rybicka M., Sznajdrowska A.
- 2014 Obrządek pogrzebowy kultury pucharów lejkowatych w grupie południowo-wschodniej na przykładzie stanowisk w Skołoszowie 7 i Szczytnej 6, „Naukovii Studii”, t. 7, Vinniki, s. 62–78.
- Krzak Z.
- 1961 Sprawozdanie z badań powierzchniowych w województwie kieleckim i lubelskim w latach 1954–1959, „Spr. Arch.”, t. 13, s. 29–44.
- 1962 Sprawozdanie z badań na Wyżynie Opatowskiej w 1960 r., „Spr. Arch.”, t. 14, s. 31–51.
- Krzemieńska A.
- 2009 *Uzupełnianie przeszłości. Przełom IV I III tysiąclecia p.n.e. – polska Dolina Królów*, (=Wiedza i Życie, nr 6).
- Libera J., Tunia K. (red.)
- 2006 *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków.
- Matraszek B.
- 2001 Sprawozdanie z trzech sezonów badań na wielokulturowym stanowisku w Stryczowicach, gm. Waśniów, woj. świętokrzyskie, „Spr. Arch.”, t. 53, s. 273–288.
- Matraszek B., Sałaciński S.
- 2006 Grobowce megalityczne w Stryczowicach, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 235–245.
- Matuszewska A., Szydłowski M. (red.)
- 2011 *Megalithy Pomorza Zachodniego. Na tropie budowniczych tajemniczych grobowców z epoki kamienia*, Szczecin.
- Midgley M. S.
- 1985 *The Origin and Function of the Earthen Long Barrows of Northern Europe*, (= BAR International Series 259), Oxford.
- 2008 *The Megaliths of Northern Europe*, London–New York.
- Müller J.
- 2011 *Megaliths and Funnel Beakers: Societies in Change 4100–2700 BC*, Amsterdam.
- Müller J., Dibbern H., Hage F.
- 2014 Non-megalithic mounds beneath megaliths: A new perspective on monumentality in North Central Europe, [w:] Furchholt M., Hinz M., Mischka D., Noble G., Olausson D. (red.), *Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic*, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 171–182.
- Nogaj-Chachaj J.
- 1987 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1987 r.*, Lublin, s. 10–12.
- 1988 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1988 r.*, Lublin, s. 27–31.
- 1989 Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1989 r.*, Lublin, s. 17–21.
- 1990 Cztery sezon badań cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach (stan. 35), gm. Wąwolnica, woj. lubelskiej, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1990 roku*, Lublin, s. 10–18.
- 1991a Piąty sezon badań na stanowisku 35 w Karmanowicach, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1991 roku*, Lublin, s. 17–21.
- 1991b The stone-packed graves of the Funnel Beaker culture in Karmanowice, site 35, “Antiquity”, t. 65, s. 628–639.
- 1994 Szósty sezon badań cmentarzyska KPL w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1994 roku*, Lublin, s. 19–27.
- 1995 Siódmy sezon badań cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, gm. Wąwolnica, [w:] Gurba J. (red.), *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w 1995 roku*, Lublin, s. 7–10.
- 1996 Ósmy sezon badań na stanowisku 35 w Karmanowicach, gm. Wąwolnica, woj. lubelskie, „APS”, t. 1, s. 17–23.

- 1997 Dziewiąty sezon badań na stanowisku 35 w Karmanowicach, woj. lubelskie, „APŚ”, t. 2, s. 16–23.
- 1998 Dziesiąty sezon badań cmentarzyska i osady KPL na stanowisku 35 w Karmanowicach, woj. lubelskie, „APŚ”, t. 3, s. 30–35.
- 2000a Dwunasty sezon badań stanowiska 35 w Karmanowicach, pow. Puławy, „APŚ”, t. 5: 47–50.
- 2000b Nowe stanowisko kultury pucharów lejkowatych w Lesie Stockim, stan. 71, pow. Puławy, „APŚ”, t. 5, s. 42–46.
- 2001 Trzynasty sezon badań na cmentarzysku kultury pucharów lejkowatych w Karmanowicach, stan. 35, pow. puławski, woj. lubelskie, „APŚ”, t. 6, s. 22–24.
- 2004 O roli człowieka w przekształcaniu środowiska przyrodniczego w holocenie na Płaskowyżu Nałęczowskim, [w:] Libera J., Zakościelna A. (red.) *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze*, Lublin, s. 63–72.
- Nosek S.
1947 Materiały neolityczne z Lubelszczyzny, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, Sectio F 2, s. 192–214.
- Nowak M.
1993 *Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych we wschodniej części Niecki Nidziańskiej*, Kraków.
- 2009 *Drugi etap neolityzacji ziem polskich*, Kraków.
- Papiernik P.
2012 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 20 w Redeczu-Krukowym, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie, „PMMAiE”, t. 45: 2010–2012, s. 195–238.
- Podkowińska Z.
1959 Stanowiska neolityczne i późniejsze w okolicach wsi Gorzyczany, pow. Sandomierz, „Spr. Arch.”, t. 6, s. 11–12.
- Polańska M.
2004 W kręgu idei megalitycznej, [w:] Banasiewicz-Szykuła E., Stachyra A., Gosik-Tytuła B. (red.), *Lublin przez wieki. Szkice z badań archeologicznych*, Lublin, s. 9–20.
- Przybyła M., Tunia K.
2013 Investigations in 2012 of the southern part of the Funnel Beaker culture temenos at Słonowice near the Małozówka River. Fourth report, [w:] Kadrow S., Włodarczak P. (red.), *Environment Subsistence – forty Years after Janusz Kruk’s “Settlement studium”*, s. 139–161.
- Rassmann K., Schafferer G.
2012 Demography, Social Identities, and the Architecture of Megalithic Graves in the South-Western Baltic Area, [w:] Hinz M., Müller J. (red.), *Siedlung, Grabenwerk, Großsteingrab. Studien zu Gesellschaft, Wirtschaft und Umwelt der Trichterbechergruppen im nördlichen Mitteleuropa*. Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung, t. 2, Bonn, s. 107–120.
- Rogoziński J.
2014 Datowanie bezwzględne osadnictwa neolitycznego na stanowisku 31 w miejscowości Skołoszów, pow. Jarosław, woj. podkarpackie, [w:] Rybicka M. (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, Rzeszów, s. 39–54.
- Rybicka M.
1985 *Osadnictwo neolityczne na Płaskowyżu Nałęczowskim*, mps pracy magisterskiej, Uniwersytet Łódzki.
- 2006 Kilka uwag na temat chronologii i rozmieszczenia grobowców megalitycznych na kujawskich cmentarzyskach kultury pucharów lejkowatych, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 67–76.
- 2014 (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 28), Rzeszów.
- Rybicka M., Król D., Rogoziński J.
2014 Pawłosiów, stan. 52, woj. podkarpackie. Osada kultury pucharów lejkowatych, [w:] Rybicka M. (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 28), s. 67–256.
- Rydzewski J.
1973 Badania poszukiwawcze i weryfikacyjne w dorzeczu Małozówki, „Spr. Arch.”, t. 25, s. 243–260.
- Rzepecki S.
2004 *Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.
- 2011a *Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Osady i cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych na stanowiskach Jastrzębiec 4 i Renice 5–6*, Poznań.
- 2011b *U źródeł megalityzmu w kulturze pucharów lejkowatych*, Łódź.
- 2013 “Invisible tombs”. From the research on funerary rituals of communities with funnel beakers, “AAR”, t. 8, s. 49–67.
- 2014 Palimpsest, time perspectives and megaliths, “Spr. Arch.”, t. 66, s. 9–27.
- Schafferer G.
2014 Megaliths and landscapes – Grave architecture as spatial manifestations of tradition and social identities in northern Germany, [w:] Furholt M., Hinz M., Mischka D., Noble G., Olausson D. (red.), *Landscapes, Histories and Societies in the Northern European Neolithic*, Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung 4, s. 91–100.
- Schuldt E.
1972 *Die mecklenburgischen Megalithgräber. Untersuchungen zu ihrer Architektur und Funktion. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte der Bezirke Rostock*, (= Schwerin und Neubrandenburg, t. 6), Berlin.
- Sjörgen K.-G.
2011 Megaliths, landscapes and identities: the case of Falbygden, Sweden, [w:] M. Furholt M., Lüth F., Müller J. (red.), *Megaliths and Identities*. „Frühe Monumentalität und soziale Differenzierung”, t. 1, Bonn, s. 155.
- 2011a Megalithic Landscapes in Sweden, [w:] Hansen S., Müller J. (red.), *Sozialarchäologische Perspektiven: Gesellschaftlicher Wandel 5000–1500 v. Chr.*, „Zwischen Atlantik und Kaukasus, Archäologie in Euroasien”, 24, s. 125–138.
- Szeliga M., Florek M.
2007 Ratownicze badania wykopaliskowe kopca I w Święcicy, pow. sandomierski, w 2005 r., „APŚ”, t. 9, s. 37–48.
- Szmyt M.
1996 *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.
- Szmyt M., Czebreszuk J.
2012 Monumental Funerary Sites: Creation, Long-term Use and Re-use in the Neolithic and the Bronze Age, [w:] Furholt M., Mischka D., Hinz M. (red.), “As time goes by?”. *Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective*, “Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie”, Band 206, Bonn, s. 169–194.
- Ślusarski Z.
1960 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w 1960 r., Lublin-Sławinek*, (= Sprawozdania Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego, t. 2), Lublin.
- 1962 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w 1962 r., Lublin-Sławinek*, (= Sprawozdania Lubelskiego Ośrodka Archeologicznego, t. 4), Lublin.
- Tunia K.
1985 Aus der Problematik der Fundstelle „G” in Słonowice, Woiw. Kielce. Forschungen 1979–1982. 1. Vorbericht, [w:] Gedl

- M. (red.), *Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa*, "Archaeologia Interregionalis", t. 6, s. 207–208.
- 1990 Archäologische Untersuchungen am neolithischen Verteidigungswerk bei Słonowice, Woj. Kielce, in den Jahren 1979–1988. 2 Vorbericht, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 73, s. 249–518.
- 1996 Ogólnopolska konferencja Archeologiczna Słonowice '96, „Spr. Arch.”, t. 48, s. 237–242.
- 2006 „Temenos” kultury pucharów lejkowatych w Słonowicach, pow. Kazimierza Wielka. Badania 1979–2002. Trzecie sprawozdanie, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 335–340.
- Tunia K., Włodarczak P.
- 2011 Tumulus of the Funnel Beaker Culture in Małyce, „Spr. Arch.”, t. 63, s. 203–219.
- 2014 Organisation spatiale des sépultures autour des tombeaux monumentaux du TRB dans le bassin de la haute Vistule (Néolithique récent – âge du Bronze ancien) », *Préhistoires Méditerranéennes* [En ligne], Colloque | 2014, mis en ligne le 17 décembre 2014, consulté le 22 décembre 2014, <http://pm.revues.org/1095>.
- Uzarowiczowa A.
- 1968 Nowy typ grobu kultury czas lejkowatych z Klementowic, pow. Puławy, „WA”, t. 33/2, s. 179–188.
- Uzarowicz-Chmielewska A., Matraszek B.
- 2013 *Osady neolityczne w Stryczowicach, woj. świętokrzyskie*, (= „Mat. Star.Wcz.”, t. 10).
- Valde-Nowak P.
- 2005 Z metodyki badań kurhanów. Doświadczenia z Wyżyny Małopolskiej i Karpat, [w:] Bakalarska L. (red.), *Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego*, Warszawa, s. 92–103.
- Weber A.
- 1983 *Studia nad obrządkiem pogrzebowym grupy łupawskiej kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
- Wierciński H.
- 1905 Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzono odkryte pod Nałęczowem w roku 1903, „Światowid”, t. 6, s. 81–88.
- Wierzbicki J.
- 1991 Cmentarzysko megalityczne ludności kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, gm. Potęgowo, woj. Słupsk, stanowisko 2a, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 4, s. 49–56.
- 1992 *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, woj. Słupsk, stanowisko 2. Obrządek pogrzebowy grupy łupawskiej*, Poznań.
- 1994 Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, gm. Potęgowo, woj. Słupsk, stanowisko 15, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 6, s. 5–58.
- 1979 Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych, [w:] Hensel W., Wiślański T. (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej II: Neolit*, s. 165–260, Wrocław.
- 1999 Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych, Poznań.
- Włodarczak P.
- 2006 Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych, [w:] Libera J., Tunia K. (red.), *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 27–66.
- 2008 Absolute Chronology of the Barrow in Kolosy, „Spr. Arch.”, t. 60, s. 151–168.
- 2013 Projekt badań chronologii absolutnej eneolitu i początków epoki brązu w Małopolsce, [w:] Hebę I., Stoják M. (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010*, Nitra, s. 373–387.
- Zollówna H.
- 1958 *Grupa kopców w Koźmicach Wielkich, pow. Kraków*, (= AAC, t. 1/1).
- Zych R.
- 2004 Stanowisko KPL w Tarnawce 9, gm. Markowa, woj. podkarpackie, „MSROA”, t. 25, s. 281–302.
- 2008 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej*, Rzeszów.

Dariusz Król

Nekropole mit kammerlosen Gräbern der Trichterbecherkultur (TBK) in Südostpolen im Einzugsgebiet der Weichsel und des San. Bemerkungen zur Forschungsgeschichte und zum Forschungsstand

Zusammenfassung

Die Erforschung der Gräberfelder mit den kammerlosen Gräbern der TBK hat in Südostpolen eine lange Tradition. Bisher wurden die Forschungen auf den Gebieten von Sandomierz- und Lublin- Land und im westlichen Kleinpolen durchgeführt. In den letzten Jahren unternahm man sie auch im Karpatenvorland.

Die Identifizierung derartiger Gräberfelder erfolgt in unterschiedlichem Tempo. Dieser Situation liegen viele Ursachen zugrunde – vor allem ist des der Erhaltungszustand; „die Lesbarkeit“ der Relikte der kammerlosen Strukturen im Gelände.

Am besten veranschaulicht das die Situation in Pommern und Kujawien. Noch bis zum Anfang des 20. Jhs. beobachtete man dort zahlreiche Konzentrationen der aus postglazialen Blöcken gebauten Großsteingräber (z.B. W. Chmielewski 1952; A. Weber 1983; J. Wierzbicki 1992; S. Rzepecki 2004). Im Südostpolen werden die im Gelände nicht erkennbaren Gräber oft infolge unterschiedlicher Forschungsmaßnahmen zufällig entdeckt (z.B. K. Tunia 2006; P. Jarosz, K. Tunia, P. Włodarczak 2009; K. Tunia, P. Włodarczak 2011; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; D. Król et al 2014; T.J. Chmielewski 2015).

Bisher identifizierte man in Südostpolen 43 Nekropolen, auf denen mindestens ein kammerloses Grab vorkam (Tabelle 1). Auf vielen solchen Gräberfeldern beobachtete man darüber hinaus die Konzentrationen der Flachgräber (z.B. B. Burchard, M. Florek 2006b; M. Przybyła, K. Tunia 2013; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; D. Król et al 2014). Eine solche Situation wird eigentlich in Kujawien kaum beobachtet (siehe D. Król 2015). Die größte Zahl der Nekropolen mit den kammerlosen Gräbern wurde in Südostpolen auf den Gebieten von Sandomierz-Land registriert. Dort wurden vor allem Gräber mit charakteristischer Steinfassung (B. Matraszek, S. Sałaciński 2006; J.T. Bąbel 2006; B. Bargieł, M. Florek 2006a), viel seltener mit Holzfassungen verzeichnet (B. Bargieł, M. Florek 2006a). Die zweite Grabform ist vor allem aus den Lösslandschaften im westlichen Kleinpolen (z.B. B. Burchard 2006; K. Tunia 2006; M. Przybyła, K. Tunia 2013) und neulich auch aus Karpaten-

vorland (D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; D. Król et al 2014) bekannt. Im Lublin-Land, insbesondere im westlichen Teil der Hochebene Płaskowyż Nałęczowski wurden dagegen viele Gräber mit charakteristischen Steinmäntel beobachtet (nach B.J. Nogaj-Chachaj 1991b). Die Bewertung des Forschungsstandes zu den Gräberfeldern mit kammerlosen Gräbern in Südostpolen ist nicht einfach. Der allgemeine Erkenntnisgrad, wie auch Stand der Interpretation der südostpolnischen Variante des behandelten Phänomens ist unterschiedlich. Die einzelnen Nekropolen wurden im unterschiedlichen Masse erforscht und analysiert. Manche von ihnen wurden flächendeckend erforscht (z.B. D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; M. Przybyła, K. Tunia 2013). Beachtenswert ist der in letzten Jahren beobachtete Zuwachs an Daten aus der Radiokarbon-datierung (z.B. P. Włodarczak 2013; D. Król, J. Rogoziński, M. Rybicka 2014; T.J. Chmielewski 2015).

